

Inspekcje i ogólny zakres ich kompetencji w nadzorze nad jakością żywności

Teresa Malinowska

z Katedry Higieny Żywności i Ochrony Zdrowia Publicznego, Wydziału Medycyny Weterynaryjnej w Warszawie

Żywnością (środkami spożywczymi) w znaczeniu prawnym jest każda substancja lub produkt przetworzony, częściowo przetworzony lub nieprzetworzony, przeznaczony do spożycia przez ludzi lub taki, któremu może być nadane takie przeznaczenie (1). Zatem cechą wyróżniającą żywność od innych substancji i produktów jest przeznaczenie faktyczne

lub spodziewane, świadomie nadane substancjom lub produktom podczas ich wytwarzania, przygotowania lub przetwarzania. Stąd, żywe ryby lub żywe owoce morza wprowadzane na rynek z przeznaczeniem do spożycia przez ludzi są traktowane jak żywność. Także napoje, w tym woda przeznaczona do spożycia przez ludzi, oraz guma do żucia objęte są regula-

cjami prawnymi określającymi wymagania zapewniające bezpieczeństwo żywności dla ich konsumentów. Natomiast z obszaru regulacji dotyczących bezpieczeństwa żywności wyłączone są pewne substancje, takie jak tytoń i wyroby tytoniowe, narkotyki lub substancje psychotropowe, produkty lecznicze, a także rośliny przed ich zbiorem oraz zwierzęta, jeśli nie są wprowadzane na rynek jako środki spożywcze. Bezpieczeństwo żywności definiowane jest w prawie jako ogół warunków, które muszą być spełnione i działań, które muszą być podejmowane na wszystkich etapach produkcji i obrotu żywnością oraz środkami żywienia zwierząt gospodarskich, niezbędnych do zapewnienia zdrowia i życia człowieka (2). Z pojęciem bezpieczeństwa żywności nieodłącznie wiąże się pojęcie jakości żywności, w tym jakości handlowej

i jakości zdrowotnej. W przepisach prawnych regulujących zagadnienia żywności oraz ochronę konsumentów, jakością produktów, którymi mogą być także środki spożywcze, określaną jest jako ogół właściwości produktu, które wiążą się z ich zdolnością do zaspokajania stwierdzonych lub przewidywanych potrzeb konsumenta (3). Takie znaczenie pojęcia, jakością produktów, zostało ustanowione na potrzeby ochrony interesu i praw szeroko rozumianych konsumentów, przedsiębiorców i podmiotów prowadzących obrót handlowy. Bardziej szczegółowo zostało określone w prawie pojęcie jakości handlowej artykułów rolno-spożywczych, jako zespół cech dotyczących jego właściwości organoleptycznych, fizykochemicznych i mikrobiologicznych w zakresie technologii produkcji, wielkości lub masy oraz wymagań wynikających ze sposobu produkcji, opakowania, prezentacji i oznakowania, które nie są objęte wymaganiami sanitarnymi, weterynaryjnymi lub fitosanitarnymi (4). Jakość zdrowotna żywności została zdefiniowana jako ogół cech i kryteriów, za pomocą których charakteryzuje się żywność pod względem wartości odżywczej, jakości organoleptycznej oraz jej bezpieczeństwa dla zdrowia konsumenta (2). Jakość organoleptyczna to zespół cech obejmujących smak, zapach, wygląd, barwę i konsystencję środków spożywczych, które można wyodrębnić i ocenić zmysłami człowieka. Poza tymi podstawowymi pojęciami, które scharakteryzowane są bardziej szczegółowo w aktach normatywnych, na potrzeby stosowania których zostało określone ich znaczenie, w przepisach prawnych określone zostały pojęcia bardziej szczegółowo odnoszące się do bezpieczeństwa żywności.

Pojęcie żywności określone w prawie polskim oraz w prawie wspólnotowym, w zasadzie odpowiada pojęciu żywności w rozumieniu Kodeksu Żywnościowego, który ustanawia światowe standardy w odniesieniu do pewnych rodzajów lub grup żywności. Kodeks Żywnościowy będący kontynuacją Europejskiego Kodeksu Żywnościowego oraz poprzedzającego go Austriackiego Kodeksu Żywnościowego, jest bieżącym urzeczywistnieniem polityki prowadzonej w tym zakresie przez Światową Organizację Zdrowia (WHO) i Organizację do spraw Wyżywienia i Rolnictwa (FAO), współdziałającymi z Organizacją Narodów Zjednoczonych i Światową Organizacją Handlu (WTO). Ogólnym założeniem tej polityki jest dążenie do osiągnięcia przez wszystkich ludzi możliwie najwyższego poziomu zdrowia, rozumianego nie tylko jako brak choroby, ale także jako pewien komfort w znaczeniu fizycznym, psychicznym i socjalnym ludzi, na który w znaczący sposób wpływa nie tylko

ilość, ale także jakość spożywanej żywności. Dlatego, jednym z priorytetów w działalności światowych organizacji jest promowanie zdrowej żywności i możliwości dostępu wszystkim ludzi w każdym czasie do żywności niezbędnej do efektywnego i zdrowego życia. W celu realizacji tego priorytetu organizacje międzynarodowe zachęcają do stałego rozwoju rolnictwa i podnoszenia poziomu produkcji żywności, przy równoczesnym zapewnieniu bezpieczeństwa żywności i zachowaniu zasobów naturalnych.

W konsekwencji standardy dla żywności, w tym także w Kodeksie Żywnościowym, ustanawiane są w celu ochrony zdrowia i interesów konsumentów, ale także do zapewnienia uczciwych praktyk w międzynarodowym handlu żywnością prowadzonym zgodnie z zasadami określonymi przez Światową Organizację Handlu. Poza standardami dla surowców, z których wytwarzane są produkty końcowe, oraz standardami dla przetworzonych produktów przeznaczonych do spożycia przez ludzi, opracowywane są także standardy, wytyczne i zalecenia odnoszące się do praktyk produkcyjnych, przechowywania, oznaczania i warunków wymiany handlowej żywności, między innymi w celu ułatwienia eliminacji zagrożeń, które mogą wystąpić na tych etapach i w konsekwencji pozostając w żywności powodować negatywne skutki w zdrowiu jej konsumentów. O ile jednak standardy określone w Kodeksie Żywnościowym, stanowią wzorzec odwoławczy, przyjmowane są dobrowolnie przez członków organizacji międzynarodowych, w tym także przez państwa członkowskie WHO i FAO oraz Unii Europejskiej, o tyle większość standardów dla żywności określonych przez Wspólnotę Europejską, bardzo często zbieżnych ze standardami Kodeksu Żywnościowego, jest wiążąca dla wszystkich państw członkowskich Unii Europejskiej. W konsekwencji są one wprost egzekwowane w obrocie handlowym prowadzonym między państwami członkowskimi Unii Europejskiej i państwami, które przystąpiły do Europejskiego Obszaru Gospodarczego oraz przyjmowane są jako standardy w handlowym obrocie krajowym.

Na wspólnym rynku europejskim problem jakości żywności, zarówno z punktu widzenia ochrony zdrowia konsumenta, jak też interesów producentów oraz ich partnerów handlowych, uzyskał szczególne znaczenie w związku ze zniesieniem w 1993 r. granic celnych, a tym samym wszelkich specjalistycznych kontroli towarów na granicach i urzeczywistnieniem swobodnego przemieszczania żywności na tym rynku. W konsekwencji, aby wyeliminować różnice w koncepcjach, zasadach i procedurach prawa żywnościowego ustanawianego w poszczególnych państwach

członkowskich i zredukować bariery w handlu wewnątrzspółnotowym ustanowione zostały jednolite ogólne i szczegółowe wymagania dla wszystkich etapów pozyskiwania, przetwarzania i wprowadzania do obrotu żywności, z uwzględnieniem ochrony zwierząt i ich zdrowia, ochrony roślin i środowiska. Ustanowione zostały także jednolite procedury kontroli procesów pozyskiwania, przetwarzania i obrotu żywności, aby zredukować lub eliminować ryzyko związane z żywnością lub pochodzące ze środowiska naturalnego oraz eliminować nieuczciwe praktyki w handlu żywnością. W rozumieniu prawa, ryzyko związane z żywnością to niebezpieczeństwo wystąpienia negatywnych skutków dla zdrowia konsumenta środków spożywczych (1). Ocenę tego ryzyka przeprowadza się poprzez rozpoznanie zagrożenia, czyli czynników biologicznych, chemicznych lub fizycznych występujących lub mogących wystąpić w żywności, rozpoznanie negatywnych skutków, które mogą one powodować oraz ustalenie prawdopodobieństwa ich wystąpienia i rozprzestrzeniania się. Co do zasady, ocena ryzyka dokonywana jest na podstawie wiedzy naukowej, jeżeli jest ona dostępna lub możliwa do uzyskania. Wyniki oceny ryzyka są podstawą do wprowadzania ograniczeń, nakazów lub zakazów chroniących konsumenta oraz interes handlujących żywnością przed zagrożeniami wynikającymi z wprowadzania na rynek żywności niebezpiecznej, a także są podstawą określania standardów dla środków spożywczych wprowadzanych do obrotu. W celu zapewnienia w tym zakresie spójności na obszarze wspólnego rynku europejskiego oraz aktywnego uczestnictwa Wspólnoty Europejskiej w kształtowaniu międzynarodowych standardów bezpiecznej żywności, umożliwiających realizację zasady swobodnego handlu międzynarodowego bezpieczną żywnością, powołany został w 2002 r. Europejski Urząd do spraw Bezpieczeństwa Żywności (1). Do czasu ustanowienia Urzędu, funkcje opiniotwórczo-doradcze w sprawach bezpieczeństwa żywności, środków żywienia, dobrostanu i zdrowia zwierząt, od których lub z których pozyskiwane są środki spożywcze, ochrony roślin oraz pewnych spraw z zakresu ochrony środowiska realizowane były przez 6 komitetów naukowych. Podstawowym zadaniem Europejskiego Urzędu do spraw Bezpieczeństwa Żywności jest wspieranie organów Wspólnoty Europejskiej w naukowym uzasadnianiu ustanawianych przez te organy regulacji prawnych z zakresu zdrowia publicznego oraz zapewnienie ich technicznego przygotowania. W celu realizacji tego zadania Urząd poszukuje, zbiera, gromadzi, analizuje i opracowuje informacje oraz dane naukowe dotyczące rozpoznawania, charak-

terystyki i kontroli zagrożeń związanych z bezpieczeństwem żywności, środków żywienia zwierząt oraz innych produktów, które mogą wpływać na to bezpieczeństwo, a także koordynuje opracowywanie metod oceny zagrożeń z uwzględnieniem wszystkich aspektów łańcucha żywnościowego. W realizacji powierzonych zadań ściśle współpracuje z kompetentnymi w tym zakresie organami państw członkowskich Unii Europejskiej. Współpracuje z krajowymi organami oraz z Komisją Europejską poprzez wymianę informacji o zagrożeniach, promowanie metod oceny faktycznych zagrożeń oraz zarządzanie ryzykiem związanym z zagrożeniami, w tym w razie potrzeby pomaga w wyborze stosownych środków zapobiegających zagrożeniu i jego kontroli. Europejski Urząd do spraw Bezpieczeństwa Żywności pełniąc, na wspólnym rynku europejskim, rolę głównego i koordynującego ośrodka w sprawach naukowego uzasadniania i wsparcia technicznego przy rozpoznawaniu, eliminowaniu, redukowaniu zagrożeń ze strony szeroko rozumianej żywności oraz w sprawach zapobiegania takim zagrożeniom, reprezentuje interesy producentów, podmiotów uczestniczących w obrocie żywnością oraz interesy konsumentów żywności.

Możliwość aktywnego udziału w reprezentowaniu i ochronie interesów państw członkowskich, konsumentów żywności oraz podmiotów uczestniczących w obrocie handlowym zapewniają organy Urzędu, takie jak Komitet Naukowy, aktualnie 8 tematycznych paneli naukowych oraz Forum Doradcze. Komitet Naukowy i panele naukowe opracowują i przedkładają Urzędowi opinie naukowe, opinie obejmujące problematykę wielowątkową lub nie objętą kompetencją żadnego z paneli. Członkami paneli naukowych są niezależni eksperci naukowcy. W skład Komitetu Naukowego wchodzi przewodniczący paneli i sześciu niezależnych ekspertów naukowych nie będących członkami paneli. Pracę Komitetu Naukowego wspierają grupy robocze doraźnie powoływane do opracowania zagadnienia nie objętego kompetencją paneli. W Forum Doradczym uczestniczą przedstawiciele państw członkowskich reprezentujący organy realizujące w danym państwie zadania z obszaru działalności Urzędu. Forum Doradcze, poza określaniem mechanizmów wymiany oraz wymianą informacji o potencjalnych zagrożeniach, zapewnia także współpracę pomiędzy Urzędem a organami reprezentowanymi przez przedstawiciela państwa członkowskiego. Niezależnie od tego, państwa członkowskie mogą występować z własnej inicjatywy do Urzędu o wydanie opinii naukowej w konkretnej sprawie z zakresu tematyki powierzonej Urzędowi. Opinie Komitetu Naukowego i pane-

li naukowych oraz informacje stanowiące podstawę ich opracowania, jak też wyniki badań naukowych przekazywane są do wiadomości publicznej, z wyłączeniem aspektów objętych poufnością.

W celu zapewnienia przestrzegania przyjętych standardów jakości żywności wprowadzanej do obrotu krajowego i wysyłanej poza rynek krajowy, a tym samym bezpieczeństwa żywności oraz ochrony praw i interesów konsumentów, państwa ustanawiają i utrzymują odpowiednie krajowe struktury administracyjne. Z punktu widzenia międzynarodowego handlu żywnością istotne jest, aby krajowe struktury administracyjne były zdolne do zagwarantowania, że żywność wprowadzana do obrotu była pozyskiwana i przetwarzana zgodnie z określonymi wymaganiami oraz spełnia stosowne standardy. Ważne jest także, aby gwarancje dla jakości żywności, były udzielane przez organy krajowych struktur administracyjnych w imieniu państwa i aby państwo przyjmowało odpowiedzialność za te gwarancje, a tym samym za działalność struktur utrzymywanych w tym celu. W szczególności, aby kontrole i badania, w tym żywności były prowadzone przez krajowe organy metodami określonymi w standardach światowych lub metodami równoważnymi, które pozwalają uzyskać porównywalne wyniki. Szczegółowa wewnętrzna organizacja krajowych struktur, w tym ich umocowanie w ogólnej strukturze publicznej administracji państwowej, pozostawione są w gestii poszczególnych państw. Jednakże w odniesieniu do niektórych produktów przeznaczonych do spożycia przez ludzi, w tym pochodzenia zwierzęcego, umowy międzynarodowe oraz prawo wspólnotowe wymagają świadectwa potwierdzającego jakość zdrowotną środków spożywczych, wystawionego przez urzędowego lekarza weterynarii. Dla jasności reguł obowiązujących w kontroli urzędowej i nadzorze nad procesem pozyskiwania i wytwarzania oraz poświadczania jakości środków spożywczych, wymagane jest, aby kompetencje organów w tym zakresie w każdym państwie członkowskim Wspólnoty Europejskiej były jednoznacznie określone i nie nakładały się wzajemnie.

W Polsce ochrona interesów i praw szeroko rozumianych konsumentów oraz ochrona interesów gospodarczych państwa powierzona została Urzędowi Ochrony Konkurencji i Konsumentów, podporządkowanemu bezpośrednio prezesowi Rady Ministrów (5). Organem sprawującym nadzór nad ogólnym bezpieczeństwem produktów, realizującym to zadanie przy pomocy podległej mu Inspekcji Handlowej jest prezes Urzędu Ochrony Konkurencji i Konsumentów. Inspekcja Handlowa, jest wyspecjalizowaną struk-

turą administracyjną (3) kontrolującą na wniosek prezesa Urzędu lub z własnej inicjatywy, legalność i rzetelność działania na rynku krajowym przedsiębiorców prowadzących działalność w zakresie produkcji, handlu i usług oraz kontrolującą produkty wprowadzone do obrotu, co do ich zgodności z zasadniczymi wymaganiami określonymi w dokumentach normalizacyjnych, zgodnie z którymi zostały wytworzone i ogólnymi wymaganiami dotyczącymi bezpieczeństwa produktów określonymi w przepisach o ogólnym bezpieczeństwie produktów (6). W odniesieniu do ogólnego bezpieczeństwa produktów wprowadzonych do obrotu na rynku krajowym, Inspekcja Handlowa kontroluje i ocenia między innymi ich skład, opakowanie, instrukcję użytkowania i postępowania z produktem, w tym ze zużytym, oddziaływanie na inne produkty, jeżeli istnieje możliwość używania produktu kontrolowanego łącznie z innymi produktami, wygląd, oznakowanie, zafałszowanie produktu, ostrzeżenia, w tym dotyczące możliwości przeciwdziałania zagrożeniom przez konsumentów narażonych na niebezpieczeństwo związane z używaniem produktu. Do kompetencji Inspekcji Handlowej należy także kontrola podawania nazw towarów oraz przekazywania w języku polskim warunków ich gwarancji, ostrzeżeń i informacji dla konsumentów, wymaganych na podstawie przepisów prawnych, w tym informacji o właściwościach między innymi środków spożywczych (7). Inspekcja Handlowa kontroluje tylko takie rodzaje produktów wprowadzonych lub przeznaczonych do obrotu krajowego, które nie podlegają nadzorowi innych właściwych organów nadzoru. W konsekwencji, do kompetencji Inspekcji Handlowej nie należy kontrola jakości handlowej artykułów rolno-spożywczych u producentów oraz kontrola jakości zdrowotnej środków spożywczych, dla których przepisy odrębne od przepisów o bezpieczeństwie ogólnym produktów, określają szczegółowe wymagania i ustanawiają inne organy kontroli. Z zakresu kontroli Inspekcji Handlowej wyłączone zostały także pewne szczegółowo określone rodzaje usług, w tym usługi z zakresu ochrony zdrowia i opieki społecznej.

Organy Inspekcji Handlowej, którymi jest Główny Inspektor i wojewódzcy inspektorzy wchodzący w skład zespolonej administracji rządowej w województwie, współdziałają z powiatowymi rzecznikami konsumentów, organami administracji rządowej oraz organizacjami pozarządowymi reprezentującymi interesy konsumentów. Współpracują z delegaturami Urzędu Ochrony Konkurencji i Konsumentów, między innymi poprzez wzajemne przekazywanie informacji, wniosków i wyników kontroli, podejmowanie wspólnych kontro-

li lub innych działań związanych z ochroną konsumentów. W szczególności podejmuje mediacje w celu ochrony interesów i praw konsumentów, organizuje i prowadzi stałe polubowne sądy konsumenckie, poradnictwo konsumenckie oraz listy rzeczoznawców do spraw jakości produktów lub usług. Rzeczoznawcy powołani są do wydawania opinii o jakości produktów lub usług. Wydają opinie na zlecenie konsumentów, przedsiębiorców, sądów konsumenckich, organów Inspekcji Handlowej, rzecznika konsumentów lub organizacji społecznych, których celem statutowym jest ochrona konsumentów. Konsumentci lub inne osoby mogą przekazywać organom Inspekcji Handlowej informacje o produktach znajdujących się w obrocie, w tym spożywczych, niespełniających wymagań oraz zgłaszać wnioski w sprawie ich kontroli. W takim przypadku Inspekcja Handlowa może podjąć czynności kontrolne albo przekazać informację Państwowej Inspekcji Sanitarnej, Inspekcji Jakości Handlowej Artykułów Rolno-Spożywczych, Urzędowi Rejestracji Produktów Leczniczych, Wyrobów Medycznych i Produktów Biobójczych, jeżeli informacja dotyczy produktów objętych nadzorem lub kontrolą tych instytucji.

W razie stwierdzenia w wyniku ustaleń przeprowadzonej kontroli, że produkt nie spełnia ogólnych wymagań dotyczących bezpieczeństwa, może lub stwarza zagrożenie w określonych warunkach lub dla określonych kategorii konsumentów, organ nadzoru podejmuje stosowne środki prawne w celu wyeliminowania zagrożenia lub doprowadzenia do zgodności z wymaganiami. Istotne dla konsumentów informacje o podjętych środkach przekazywane są do wiadomości publicznej, a informacje o produktach uznanych za niebezpieczne wpisywane są do rejestru produktów niebezpiecznych, prowadzonego przez Inspekcję Handlową oraz gromadzone w krajowym systemie informacji o produktach niebezpiecznych. Na wniosek organu Państwowej Inspekcji Sanitarnej, Inspekcji Jakości Handlowej Artykułów Rolno-Spożywczych lub Urzędu Rejestracji Produktów Leczniczych, Wyrobów Medycznych i Produktów Biobójczych, w systemie tym gromadzone są także informacje o produktach, które podlegają kontroli tych organów i nie spełniają szczegółowych wymagań bezpieczeństwa.

Inspekcja Handlowa nie kontroluje jakości handlowej artykułów rolno-spożywczych u producentów. Nadzór nad jakością handlową artykułów rolno-spożywczych, z wyłączeniem wymagań zdrowotnych, sanitarnych, weterynaryjnych i fitosanitarnych powierzony został Inspekcji Jakości Handlowej Artykułów Rolno-Spożywczych (4). Inspekcja ta jest specjalną administra-

cją rządową z centralnym organem, którym jest główny inspektor oraz organami wojewódzkimi wchodzącymi w skład zespolonej administracji wojewódzkiej. Główny inspektor jakości handlowej artykułów rolno-spożywczych podlega ministrowi rolnictwa i rozwoju wsi. W zakresie powierzzonego nadzoru, organy tej Inspekcji kontrolują jakość handlową artykułów rolno-spożywczych w produkcji i obrocie, w tym wywożonych za granicę i przywożonych z zagranicy, warunki ich składowania i transportu, z zastrzeżeniem nadzoru nad jakością handlową tych artykułów w obrocie detalicznym dla Inspekcji Handlowej. Szczegółowe wymagania odnoszące się do jakości handlowej artykułów rolno-spożywczych i jej ujawniania, w tym w formie oznakowania lub informowania, określone zostały w przepisach ustawy o jakości handlowej artykułów rolno-spożywczych i przepisach wykonawczych wydanych na jej podstawie. Przedmiotowa ustawa określa artykuły rolno-spożywcze jako produkty rolne, runo leśne, dziczyznę, organizmy morskie i słodkowodne w postaci surowców, półproduktów oraz wyrobów gotowych otrzymywanych z tych surowców i półproduktów, w tym środki spożywcze. Przepisy ustawy o jakości handlowej artykułów rolno-spożywczych określają wymagania, co do ich opakowania, oznakowania i informacji zawartych na opakowaniu lub wywieszkach w miejscu sprzedaży, istotnych z punktu widzenia konsumenta, oraz ogólne wymaganie w odniesieniu do składowania i transportowania.

Celem kontroli jakości handlowej artykułów rolno-spożywczych jest sprawdzenie czy spełniają one wymagania określone dla ich jakości handlowej w przepisach o jakości handlowej oraz dodatkowe wymagania zadeklarowane przez producenta, czy warunki ich składowania i transportu zapewniają zachowanie wymaganej jakości handlowej oraz czy ilość i jakość magazynowanych artykułów jest zgodna z ustalonymi warunkami. Kontrola jakości handlowej artykułów rolno-spożywczych na poziomie produkcji może dotyczyć także sposobu żywienia i warunków chowu zwierząt, jeżeli informacja w tym zakresie została zadeklarowana przy wprowadzaniu do obrotu produktu pochodzenia zwierzęcego. Poza tym, co do zasady nadzór nad jakością handlową artykułów rolno-spożywczych jest sprawowany w obrocie, w tym detalicznym, oraz w punkcie kontroli granicznej w przypadku artykułów przywożonych z zagranicy. W ramach obrotu wewnątrzspółnotowego organy Inspekcji Jakości Handlowej Artykułów Rolno-Spożywczych nadzorują jakość handlową określoną w przepisach wspólnotowych, w tym dla jaj, mięsa drobiowego, tusz wieprzowych i wołowych oraz tusz in-

nych gatunków zwierząt. Kontrola jakości handlowej artykułów rolno-spożywczych obejmuje co najmniej dokumentację dotyczącą identyfikacji artykułu, atestów jakości, wyników badań laboratoryjnych oraz innych dokumentów określających jakość handlową artykułu, prawidłowość opakowania, oznakowania, prezentacji, warunków przechowywania i transportu artykułu, oględziny artykułu, pobieranie próbek i ich ocenę, w tym poprzez badania laboratoryjne, ustalenie klasy jakości, a także sprawdzenie sposobu produkcji artykułu lub prawidłowości przebiegu produkcji. W razie stwierdzenia nieprawidłowości w wyniku przeprowadzonej kontroli wojewódzki inspektor może zastosować środki prawne zakazujące wprowadzania do obrotu, składowania lub nakazujące zniszczenie artykułu, przeprowadzenie stosownych zabiegów albo, jeśli to możliwe, przekwalifikowanie do niższej klasy.

O podjętych decyzjach dotyczących artykułów, które zostały uznane, w tym w wyniku kontroli za niebezpieczne, przekazywana jest informacja do krajowego punktu kontaktowego działającego w ramach sieci systemu wczesnego ostrzegania o niebezpiecznych produktach żywnościowych i środkach żywienia zwierząt (RASFF). Organy Inspekcji Jakości Handlowej Artykułów Rolno-Spożywczych, sprawując nadzór nad jakością handlową współdziałają z organami innych inspekcji, urzędami celnymi i innymi instytucjami realizującymi politykę rolną państwa, w tym z organami państw, z którymi Polska prowadzi wymianę handlową. Poza urzędową kontrolą artykułów wprowadzanych do obrotu, Inspekcja Jakości Handlowej Artykułów Rolno-Spożywczych, na wniosek lub za zgodą zainteresowanego przedsiębiorcy i na jego koszt, może dokonać oceny jakości handlowej artykułu, w wyniku której wydawane jest świadectwo jakości handlowej. Wszelkiego rodzaju badania niezbędne do wydania oceny jakości handlowej, określenia klas jakości oraz kontroli jakości handlowej artykułów rolno-spożywczych przeprowadzane są przez pracowników Inspekcji Jakości Handlowej Artykułów Rolno-Spożywczych lub upoważnionych rzeczoznawców. Niezbędne badania laboratoryjne przeprowadzane są w akredytowanych laboratoriach, w tym laboratoriach Inspekcji Jakości Handlowej Artykułów Rolno-Spożywczych lub Inspekcji Handlowej, za pomocą urządzeń i sprzętu pozytywnie zaopiniowanego przez właściwe jednostki.

Zgodnie z ustawą o jakości handlowej artykułów rolno-spożywczych organizmy morskie i słodkowodne, jako surowce, półprodukty oraz wyroby gotowe otrzymane z tych surowców lub półproduktów zaliczone są do artykułów rolno-spożywczych,

których jakość handlowa jest nadzorowana przez organy Inspekcji Jakości Handlowej Artykułów Rolno-Spożywczych. Niezależnie od tego, kontrola i nadzór nad obrotem produktami rybołówstwa powierzony został także organom administracji rybołówstwa morskiego, którymi są minister właściwy do spraw rolnictwa i okręgowi inspektorzy rybołówstwa morskiego podlegający bezpośrednio ministrowi (8). Przez obrót produktami rybołówstwa należy rozumieć wyładunek, sprzedaż detaliczną i hurtową, transport i magazynowanie produktów rybołówstwa na lądzie oraz przeładunek produktów ze statku rybackiego na inny statek na morzu. Kontrole i nadzór w tym zakresie odnoszą się do przestrzegania przepisów o rybołówstwie regulujących legalność połowów, w tym przestrzeganie przepisów o okresach i obwodach ochronnych oraz ochronie gatunków. W ramach kontroli inspektorzy rybołówstwa morskiego uprawnieni są do sprawdzania dokumentów uprawniających do prowadzenia połowów, skupu lub przetwórstwa organizmów morskich, dziennika pokładowego, dokumentu przewozowego itp. Kontrolą objęte są także narzędzia połowowe i złowione organizmy morskie, pomieszczenia statków, środki transportu, magazyny, przetwórnice i wszelkie pomieszczenia przechowywania organizmów morskich na lądzie. Inspektorzy rybołówstwa morskiego, sprawując nadzór współdziałają między innymi z organami Inspekcji Jakości Handlowej Artykułów Rolno-Spożywczych i Inspekcji Weterynaryjnej. Współdziałanie polega na organizowaniu i przeprowadzaniu wspólnych kontroli, między innymi pomieszczeń statków, środków transportu, magazynów, hurtowni, zakładów przetwórstwa, punktów sprzedaży detalicznej, lokali gastronomicznych i innych pomieszczeń, w których przechowywane są organizmy morskie oraz kontroli produktów rybołówstwa przywożonych na terytorium i wywożonych poza terytorium Polski (9). Inspektorzy rybołówstwa morskiego przekazują organom Inspekcji Jakości Handlowej Artykułów Rolno-Spożywczych informacje o podejrzeniu naruszenia przepisów o rybołówstwie, a organom Inspekcji Weterynaryjnej informacje o podejrzeniu naruszenia wymagań weterynaryjnych przy produkcji produktów rybołówstwa, niewłaściwej jakości zdrowotnej produktów rybołówstwa i przepisów o ochronie zwierząt. Natomiast organy Inspekcji Weterynaryjnej przekazują informacje o podejrzeniu przepisów o rybołówstwie. Równocześnie należy zaznaczyć, że w obszarze rybackiego śródlądowego podobną rolę i zadania wykonuje Państwowa Straż Rybacka, z którą inspektorzy rybołówstwa morskiego współdziałają w zapobieganiu i zwalczaniu obrotu organizmami wodnymi

pozyskanymi z naruszeniem przepisów o rybołówstwie, o rybnictwie śródlądowym i o ochronie przyrody. W przypadkach stwierdzenia naruszenia przepisów ustawy o rybołówstwie, w tym prowadzenia obrotu produktami rybołówstwa niezgodnie z przepisami tej ustawy, okręgowi inspektorzy rybołówstwa morskiego upoważnieni są do wymierzania kar pieniężnych. Kary wymierzają w drodze decyzji administracyjnej, od której przysługuje odwołanie do ministra właściwego do spraw rolnictwa.

Kontrola i nadzór jakości zdrowotnej żywności, co do zasady powierzona została Państwowej Inspekcji Sanitarnej podporządkowanej ministrowi zdrowia oraz Inspekcji Weterynaryjnej podporządkowanej ministrowi rolnictwa i rozwoju wsi (2). Zadania Państwowej Inspekcji Sanitarnej w jednostkach organizacyjnych działu administracji spraw wewnętrznych wykonuje Państwowa Inspekcja Sanitarna Ministerstwa Spraw Wewnętrznych i Administracji, a w jednostkach organizacyjnych podległych ministrowi obrony narodowej oraz w stosunku do wojsk obcych przebywających na terytorium Polski – Wojskowa Inspekcja Sanitarna (10). Zadania Inspekcji Weterynaryjnej na terenach podległych i nadzorowanych przez ministra obrony narodowej oraz w jednostkach wojsk obcych przebywających na tych terenach wykonują organy Wojskowej Inspekcji Weterynaryjnej (11). W zakresie nadzoru nad produkcją żywności wymienione inspekcje sprawują nadzór zapobiegawczy oraz nadzór bieżący (2). Nadzór zapobiegawczy dotyczy etapu przed rozpoczęciem produkcji lub obrotu środkami spożywczymi. W ramach tego nadzoru prowadzona jest kontrola wymagań określonych dla pomieszczeń i urządzeń służących do prowadzenia produkcji lub obrotu środków spożywczych oraz lokalizacji zakładów, w których taka działalność będzie prowadzona. Rozpoczęcie działalności w zakresie produkcji żywności lub obrotu żywnością musi zostać poprzedzone stwierdzeniem, w drodze decyzji administracyjnej organu Państwowej Inspekcji Sanitarnej lub Inspekcji Weterynaryjnej w odniesieniu do żywności pochodzenia zwierzęcego, że spełnione zostały wymagania zapewniające bezpieczeństwo żywności w procesie jej produkcji lub zapewniające zachowanie właściwej jakości zdrowotnej żywności w obrocie. Po rozpoczęciu produkcji lub obrotu środkami spożywczymi, organy urzędowej kontroli sprawują nadzór bieżący nad warunkami produkcji lub obrotu oraz przestrzeganiem wymagań w tym zakresie.

Nadzór nad jakością zdrowotną żywności, w tym przywożonej z zagranicy lub wywożonej za granicę, sprawują organy Państwowej Inspekcji Sanitarnej, z wyjątkiem

środków spożywczych pochodzenia zwierzęcego (2). Nadzór nad jakością zdrowotną środków spożywczych pochodzenia zwierzęcego w całym procesie ich pozyskiwania, łącznie z nadzorem środków żywienia zwierząt, od których są pozyskiwane, przetwarzania, magazynowania, aż do momentu przekazania ich do obrotu detalicznego, w tym przywożonych z zagranicy i wywożonych za granicę, sprawują organy Inspekcji Weterynaryjnej. Jakość zdrowotną środków spożywczych, w tym także pochodzenia zwierzęcego, znajdujących się w obrocie detalicznym, co do zasady kontrolowana jest przez organy Państwowej Inspekcji Sanitarnej. Jedynie nadzór nad jakością zdrowotną produktów pochodzenia zwierzęcego sprzedawanych w handlu obwoźnym oraz w ramach sprzedaży bezpośredniej pozostaje w kompetencji organów Inspekcji Weterynaryjnej. Także zaopatrywanie środków transportu morskiego w komunikacji międzynarodowej w przeznaczone do spożycia przez załogę i pasażerów produkty pochodzenia zwierzęcego, które nie spełniają wymagań weterynaryjnych pozwalających na ich wprowadzenie do obrotu na terytorium kraju, pozostaje pod nadzorem organów Inspekcji Weterynaryjnej. Organy urzędowej kontroli, w zakresie powierzonych im kompetencji, stosują środki nadzoru zapobiegające wprowadzeniu do obrotu lub eliminujące z obrotu środki spożywcze o niewłaściwej jakości zdrowotnej, czyli takie, które nie spełniają wymagań określonych przepisami prawnymi. Informacje uzyskane w związku ze sprawowanym nadzorem o bezpośrednim lub pośrednim niebezpieczeństwie grożącym życiu lub zdrowiu ze strony żywności, w tym pochodzenia zwierzęcego lub środków żywienia zwierząt, organy urzędowej kontroli przekazują w ramach sieci systemu wczesnego ostrzeżenia o niebezpiecznych produktach żywnościowych i środkach żywienia zwierząt (RASFF). Krajowym kierownikiem sieci systemu RASFF jest główny inspektor sanitarny. Odpowiada on za utworzenie i funkcjonowanie krajowego punktu kontaktowego tego systemu oraz powiadamia Komisję Europejską o zarejestrowanej w kraju niebezpiecznej żywności oraz niebezpiecznych środkach żywienia zwierząt. W strukturach systemu funkcjonuje podpunkt krajowego punktu kontaktowego, prowadzony przez Inspekcję Weterynaryjną.

Nadzór nad przestrzeganiem przepisów określających wymagania w zakresie bezpieczeństwa żywności oraz wykonywaniem urzędowej kontroli żywności powierzony został ministrowi zdrowia, działającemu w porozumieniu z ministrem rolnictwa i rozwoju wsi (2). W odniesieniu do środków spożywczych pochodzenia zwierzęcego nadzór taki powierzony został mi-

nistrowi rolnictwa i rozwoju wsi, działającemu w porozumieniu z ministrem zdrowia (2). Zarządzanie ryzykiem w zakresie dotyczącym bezpieczeństwa żywności należy także do zadań wymienionych ministrów. Ministrowie wykonują to zadanie przy udziale podlegających im organów urzędowej kontroli żywności oraz nadzorowanych przez nich jednostek badawczo-rozwojowych. Upoważnione przez ministra zdrowia i ministra rolnictwa i rozwoju wsi jednostki badawczo-rozwojowe, których wykaz publikowany jest w rozporządzeniu, dostarczają podstaw naukowych do analizy ryzyka zagrożenia zdrowia, określają i koordynują programy monitoringu żywności oraz opracowują opinie naukowe na potrzeby oceny ryzyka. Programy monitoringu realizowane są przez organy urzędowej kontroli żywności. Nad wytyczaniem perspektywicznych kierunków i okresowych planów badań monitoringowych czuwa Rada do Spraw Monitoringu. W jej skład powoływani są po jednym przedstawicielu każdej jednostki badawczo-rozwojowej upoważnionej do opracowywania podstaw naukowych analizy ryzyka, siedmiu przedstawicieli nauk reprezentujących kierunki badań objęte monitoringiem, z uczelni medycznych i rolniczych oraz jednostek badawczo-rozwojowych nie wykonujących badań na potrzeby analizy ryzyka, dwóch przedstawicieli ministra zdrowia i dwóch ministra rolnictwa i rozwoju wsi, jeden przedstawiciel ministra środowiska oraz jeden przedstawiciel prezesa Urzędu Ochrony Konkurencji i Konsumentów. Przewodniczącym Rady jest przedstawiciel ministra zdrowia, a zastępcą przedstawiciel ministra rolnictwa i rozwoju wsi. Do zadań Rady należy także opiniowanie wykonanych badań na potrzeby oceny ryzyka oraz corocznie składanych raportów z badań monitoringowych, a także współudział w upowszechnianiu wyników tych badań i współpraca z organami urzędowej kontroli, w tym w zakresie doradztwa naukowego. Obsługę sekretariatu Rady oraz publikację raportu z badań monitoringowych zapewnia minister zdrowia. Minister zdrowia jest organem upoważnionym także do współpracy z Europejskim Urzędem do spraw Bezpieczeństwa Żywności, a w szczególności wyznacza przedstawiciela do Forum Doradczego Urzędu, wyznacza jednostki badawczo-rozwojowe mogące uczestniczyć w wykonywaniu zadań Urzędu, przekazuje Urzędowi zgromadzone w kraju dane naukowe dotyczące bezpieczeństwa żywności.

Środki spożywcze, zwierzęta oraz inne towary podlegające nadzorowi ze względu na potrzebę zachowania jakości handlowej, jak też zdrowotnej oraz ochrony zwierząt lub środowiska podlegają kontroli także podczas transportu. Uprawnienia do

zatrzymywania środków transportu przeznaczających się po drogach ma Inspekcja Transportu Drogowego, podległa ministrowi właściwemu do spraw transportu (12). Inspekcja ta została wyposażona także w uprawnienia do kontroli dokumentów oraz przestrzegania warunków przewozu określonych w tych dokumentach. Inspekcja Transportu Drogowego, wykonując powierzone zadania współdziała z wieloma instytucjami, w tym z Inspekcją Handlową, Inspekcją Ochrony Środowiska, Inspekcją Weterynaryjną, w zakresie właściwości i kompetencji organów każdej z tych inspekcji. Jednakże, o ile inspektory transportu drogowego są uprawnieni do zatrzymania na drodze środka transportu i skontrolowania także zawartości przesyłki i warunków jej przewozu, o tyle organy innych inspekcji, upoważnione do kontroli warunków transportu określonych artykułów lub produktów oraz zwierząt, nie mają uprawnień do zatrzymywania środków transportu w trakcie ich poruszania się po drogach. Mogą to czynić wyłącznie w obecności inspektora transportu drogowego, na wezwanie którego został środek transportu zatrzymany. Zatem kontrola środków spożywczych podczas ich transportu, w tym przez organy Inspekcji Weterynaryjnej, nawet w przypadku podejrzenia nieprawidłowości w transporcie, możliwa będzie poza miejscem załadunku lub wyładunku, wyłącznie we współpracy z inspektorami transportu drogowego.

W nadzorze nad jakością żywności, poza wymienionymi inspekcjami mają udział pośredni także inne inspekcje, a w szczególności Inspekcja Ochrony Środowiska i w pewnym sensie także Państwowa Inspekcja Pracy oraz Agencja Rynku Rolnego oraz Agencja Modernizacji i Restrukturyzacji Rolnictwa.

Inspekcja Ochrony Środowiska, podlegająca ministrowi właściwemu do spraw środowiska, powołana została do kontroli przepisów o ochronie środowiska oraz badania stanu środowiska (13). Wśród wielu zadań powierzonych do realizacji, niektóre związane są także z produkcją żywności, w tym na przykład warunki użytkowania środowiska w przypadku organizmów genetycznie modyfikowanych, lokalizacja pewnych inwestycji, udział w przekazywaniu do użytku obiektów lub instytucji mogących znacząco oddziaływać na środowisko, kontrola eksploatacji instalacji i urządzeń chroniących środowisko przed zanieczyszczeniami, kontrola przestrzegania przepisów o gospodarowaniu odpadami, kontrola i nadzór postępowania z substancjami kontrolowanymi oraz produktami, urządzeniami i instalacjami zawierającymi takie substancje. W tym celu organy inspekcji ochrony środowi-

ska upoważnione zostały do pobierania próbek i przeprowadzania badań lub innych czynności kontrolnych w celu ustalenia stanu środowiska oraz oceny tego stanu w porównaniu z wymaganiami określonymi w przepisach o ochronie środowiska lub warunków wykonywania działalności wpływających na środowisko określonych w decyzjach administracyjnych, oceny eksploatacji instalacji lub urządzeń, stosowanych technologii i rozwiązań technicznych. Organy Inspekcji Ochrony Środowiska posiadają uprawnienie do żądania od każdego organu administracji informacji lub udostępnienia dokumentów i danych związanych z ochroną środowiska. W razie stwierdzenia nieprawidłowości mogą decyzją administracyjną wstrzymać działalność powodującą bezpośrednie zagrożenie zdrowia lub życia albo bezpośrednie zagrożenie zniszczenia środowiska w znacznych rozmiarach oraz wstrzymać oddanie do użytku obiektu budowlanego, zespołu obiektów lub instalacji niespełniających wymagań określonych dla ochrony środowiska. Działalność Inspekcji Ochrony Środowiska ukierunkowana wprawdzie bezpośrednio na ochronę środowiska, nie pozostaje bez wpływu na jakość, w tym także zdrowotną środków spożywczych, do których niezaprzeczalnie mogą przedostawać się ze środowiska pewne substancje, w tym niekorzystne dla zdrowia lub życia konsumenta. Inspekcja Ochrony Środowiska współdziała w wykonywaniu czynności kontrolnych z innymi organami kontroli, w szczególności z Państwową Inspekcją Sanitarną (10).

Państwowa Inspekcja Pracy powołana została do nadzoru i kontroli przestrzegania prawa pracy, a w szczególności przepisów i zasad bezpieczeństwa i higieny pracy (14). Zadania powierzone do realizacji przez tę inspekcję oraz środki nadzoru postawione do jej dyspozycji służą przede wszystkim do ochrony pracownika przed niezgodnymi z prawem pracy zachowaniami pracodawcy i stwarzanymi przez niego niewłaściwymi warunkami pracy w miejscu jej wykonywania, w szczególności mogącymi zagrażać zdrowiu lub życiu pracownika. Niewłaściwe zachowania pracodawcy związane z naruszeniem przepisów określających warunki w miejscu pracy związane z pomieszczeniami, w których praca jest świadczona, materiałami budowlanymi, stanowiskiem pracy, wyposażeniem i urządzeniami technicznymi wykorzystywanymi podczas wykonywania czynności pracowniczych oraz czynnikami związanymi z produkcją, technologią i wynikającymi w ich wyniku zagrożeniami w środowisku pracy, mogą mieć znaczenie w niektórych sytuacjach także dla jakości środków spożywczych produkowanych w zakładach pracy. Do zagrożeń tych można zaliczyć

chorobotwórcze czynniki biologiczne, gazy, promieniowanie jonizujące, substancje toksyczne itp. Czynniki te, szczególnie jeżeli ich stężenie przekracza dopuszczalne normy w środowisku pracy, pozostają w obszarze zainteresowania także Państwowej Inspekcji Sanitarnej ze względu na ich wpływ na zdrowie człowieka oraz na ich wpływ na warunki produkcji, przechowywania lub sprzedaży żywności. W tym zakresie organy Państwowej Inspekcji Sanitarnej oraz Inspekcji Weterynaryjnej w zakresie sprawowanego nadzoru współdziałają z Państwową Inspekcją Pracy (2). Współdziałanie polega na wzajemnym przekazywaniu zawiadomień o stwierdzonych naruszeniach przepisów i zasad bezpieczeństwa i higieny pracy oraz innych zagrożeń dla życia i zdrowia pracowników, a także o podjętych w takim razie decyzjach. Podczas prowadzonych kontroli organy wymienionych inspekcji mają prawo wglądu do wydanych decyzji w tym zakresie, a w razie stwierdzenia, że nie zostały one wykonane, przekazują o tym informację do organu, który takie decyzje wydał. Organ, w szczególności Państwowej Inspekcji Sanitarnej i Państwowej Inspekcji Pracy mogą przeprowadzać wspólne kontrole, ale w razie potrzeby każdy z organów wydaje decyzję zgodnie ze swoimi kompetencjami. Na wniosek Państwowej Inspekcji Pracy organy innych inspekcji, w tym Państwowej Inspekcji Sanitarnej udostępniają posiadane wyniki pomiarów czynników szkodliwych w środowisku pracy lub

przeprowadzają pomiary takich czynników. Postanowienia dotyczące szczegółowego współdziałania organów obu inspekcji mogą być określone w dwustronnym porozumieniu (15).

Podstawowe zadania powierzone Agencji Modernizacji i Restrukturyzacji Rolnictwa (16) oraz Agencji Rynku Rolnego (17), podlegające ministrowi rolnictwa i rozwoju wsi, odnoszą się przede wszystkim do udzielania pomocy finansowej na realizację inwestycji w rolnictwie, przetwórstwie rolno-spożywczym i usługach dla rolnictwa oraz organizacji rynków pewnych artykułów rolno-spożywczych, w tym mięsa. Działalność tych agencji w zakresie poprawy jakości produkcji żywnościowej, zwiększania oferty towarowej, regulacji rynków rolnych, prowadzenia nadzoru nad pogłowiem zwierząt gospodarskich poprzez ich rejestrację i znakowanie, prowadzenie analizy rynków produktów rolnych i żywnościowych, badanie próbek produktów rolnych i żywnościowych oraz innych produktów zawierających takie produkty w swoim składzie, nie pozostaje bez wpływu na podnoszenie jakości żywności zarówno handlowej, jak i zdrowotnej.

Piśmiennictwo

1. Rozporządzenie Parlamentu Europejskiego i Rady (WE) nr 178/2002 z 28 stycznia 2002 r. ustalające ogólne zasady i wymagania prawa żywnościowego, ustanawiające Europejski Urząd do Spraw Bezpieczeństwa Żywności oraz ustanawiające procedury w sprawie bezpieczeństwa żywnościowego (Dz. Urz. WE L 31 z 01.02.2002).

2. Ustawa z 11 maja 2001 r. o warunkach zdrowotnych żywności i żywienia (Dz. U. z 2005 r., nr 31, poz. 265).
3. Ustawa z 15 grudnia 2000 r. o Inspekcji Handlowej (Dz. U. z 2001 r., nr 4, poz. 25, ze zmianami).
4. Ustawa z 21 grudnia 2000 r. o jakości handlowej artykułów rolno-spożywczych (Dz. U. z 2001 r., nr 5, poz. 44).
5. Ustawa z 15 grudnia 2000 r. o ochronie konkurencji i konsumentów (Dz. U. z 2003 r., nr 86, poz. 804, ze zmianami).
6. Ustawa z 12 grudnia 2003 r. o ogólnym bezpieczeństwie produktów (Dz. U. nr 229, poz. 2275).
7. Ustawa z 7 października 1999 r. o języku polskim (Dz. U. z 1999 r., nr 90, poz. 999 ze zmianami).
8. Ustawa z 19 lutego 2004 r. o rybołówstwie (Dz. U. nr 62, poz. 574).
9. Rozporządzenie Rady Ministrów z 26 sierpnia 2004 r. w sprawie sposobu współdziałania inspektorów rybołówstwa morskigo z organami kontroli skarbowej, organami Inspekcji Jakości Handlowej Artykułów Rolno-Spożywczych, Inspekcji Weterynaryjnej, Policji, Państwowej Straży Rybackiej, Straży Granicznej oraz terenowymi organami administracji morskiej (Dz. U. nr 196, poz. 2015).
10. Ustawa z 14 marca 1985 r. o Państwowej Inspekcji Sanitarnej (Dz. U. z 1998 r., nr 90, poz. 575, ze zmianami).
11. Ustawa z 29 stycznia 2004 r. o Inspekcji Weterynaryjnej (Dz. U. nr 33, poz. 287).
12. Ustawa z 6 września 2001 r. o transporcie drogowym (Dz. U. nr 2004, poz. 2088, ze zmianami).
13. Ustawa z 20 lipca 1991 r. o Inspekcji Ochrony Środowiska (Dz. U. z 2002 r. nr 112, poz. 982, ze zmianami).
14. Ustawa z 6 marca 1981 r. o Państwowej Inspekcji Pracy (Dz. U. z 2001 r. nr 124, poz. 1362, ze zmianami).
15. Rozporządzenie Prezesa Rady Ministrów z 22 marca 1983 r. w sprawie zasad współdziałania organów nadzoru i kontroli warunków pracy z Państwową Inspekcją Pracy (Dz. U. nr 19, poz. 83).
16. Ustawa z 29 grudnia 1993 r. o utworzeniu Agencji Restrukturyzacji i Modernizacji Rolnictwa (Dz. U. z 2005 r., nr 31, poz. 264).
17. Ustawa z 11 marca 2004 r. o Agencji Rynku Rolnego i organizacji niektórych rynków rolnych (Dz. U. nr 42, poz. 386).

Dr hab. T. Malinowska, Katedry Higieny Żywności i Ochrony Zdrowia Publicznego, Wydziału Medycyny Weterynaryjnej SGGW, ul. Nowoursynowska 159, 02-787 Warszawa